

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdésfelkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort új sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

Elsőként Kopasz Márta grafikusművésszel beszélgettünk, aki nemrég vehette át a Szeged város díszpolgára címet.

A szegedi grafika fejedelemasszonya

RENDAHYÓ PORTRÉVÁZLAT KOPASZ MÁRTÁRÓL

Reménytelen vállalkozás néhány oldalba sűrítve pontos pályaképet rajzolni a szegedi képzőművészet nagyasszonyáról, a város legújabb díszpolgáráról, Kopasz Mártáról. A ma is töretlenül friss gondolkodású idős festő- és grafikusművész 1911-ben, Szent Dömötör napján, azaz október 26-án született egy évszázados hagyományokkal rendelkező szegedi polgárcsalád sarjaként. Fordulatos életpályáján nyomot hagyott a század valamennyi történelmi vihara, miközben öntörvényű művészete – ahogyan egyik méltatója fogalmazott – az egyetemes kultúrtörténet és a szegedi szellemiség szép szintézisévé vált. Kopasz Mártát régi fotókkal, festményekkel, grafikákkal teli otthonában kerestük meg, hogy emléktöredékeiből egy rendhagyó portrévázlatot készítsünk.

– Apai ágon egy több évszázados múltra visszatekintő szegedi polgárcsaládból származik, édesanyjáról, Szeles Olgáról pedig azt mesélték, róla mintázta Munkácsy Mihály a Honfoglalás című festményének egyik nőalakját. Milyen emlékeket őriz a családjáról?

– Édesapám műépítész volt, sajnos már 1913-ban, 42 éves korában meghalt. A társtulajdonosa volt az Erdélyi és Kopasz cégnek, többek között a Dózsa György utca sarkán álló palota és a mellette lévő ház is az ő tervei alapján

készült. Halála után üzlettársa és a szegedi gyámhatóság úgy döntöttek, eladják a Dózsa György utcai palotát – amelybe édesapám minden addig összegyűjtött vagyonát fektette –, a pénzt pedig elosztják. Édesanyámmal ekkor költöztünk át a szemközti Mihályi-palota III. emeletére. Emlékszem, anyám ott mindig egy Arany János-verset szavalt: „Ide látszik a ház tornya, ide villog a vitorla.” A város, hogy „megőrizze” az árvák pénzét, a palotáért nekünk járó 90 ezer aranykoronát „biztos” hadikölcsön papírokba fektette. Ezzel megsemmisítette édesapánk egész vagyonát. Édesanyám családja egy birtokos nemességhez tartozó beregszászi származású familia volt. Nagypapám Bereg, Ung és Ugocsa vármegyék királyi alügyészeként dolgozott, amikor Szegedre hívták a királyi ítélőtáblához. Itt vett egy kúriaszzerű házat a Pusztaszeri utcában. Kopasz Istvánt ajánlották neki, hogy vele alakíttassa át. Édesapám a munkálatok közben megszerette édesanyámat, és rövidesen összeházasodtak. 1912-ben halt meg a nagypapám, a következő évben pedig édesapám. 1914-ben, a háború kitörésével a hadikölcsön is semmivé vált, a szelvények csak annyit értek, hogy édesanyám – aki itt maradt támasz nélkül a három gyermekével – egy öltözet téli ruhát tudott venni nekünk belőle. A testvérhúga Szatmár megyébe, a milotai református lelkészhez, Sipos Józsefhez ment feleségül, aki abban az időben Móricz Zsigmond legjobb barátja volt. Móricz nagypapja Tiszacsécsén, Sipos József édesapja pedig Milotán volt református lelkész, a két falu nagyon közel volt egymáshoz, és a két család között szoros barátság alakult ki. Móricz pályája kezdetén ösztöndíjasként néprajzi kutatásokat végzett azon a vidéken. Tíz éven át mindig Sipos Józseféknél kapott szállást. Kettejük levelezését most dolgozza fel Tóth Zoltán, a Vedres szakközépiskola tanára.

– *Mikor kezdett rajzolni, és ki ismerte fel először a tehetségét?*

– Édesanyám egy háromszobás lakásban lakott, amelyből két szobát kiadott, így tartotta el magát és a gyermekeit. Engem a nagynéném magához kért Milotára, így két éves koromtól Sipos József házában nevelkedtem. Ő vette észre a rajztehetségemet. Rajzfüzetet vásárolt, színesceruzákat adott a kezembe, és téli esteken a petróleumlámpa fényénél rajzolgattunk. Megmagyarázhatatlan volt, hogy legszívesebben mindig egy középpontból több irányba kígyózó virágkompozíciót rajzoltam. Nemrégiben mondta valaki, hogy ezek napjellképek, és tulajdonképpen az életem és a művészetem szimbólumai. Milotán kezdtem az elemi iskolát, majd később visszakerültem édesanyámhoz Szegedre, ahol az Árpádházi Szent Erzsébet Leánygimnáziumba jártam. Emlékszem, az egyik rajzórán egy kancsót kellett lefesteni. A rajztanárom, Sidlovits Kálmán levitte az igazgatónak megmutatni, annyira tetszett neki a munkám. Nyaranta a nagybátyámnál vakációztam, akit akkor már Milotáról az esperesi székhelyre, Túrsvándiba neveztek ki lelkésznek. A keresztapám, Koós Sándor nála látta, hogy mindig rajzolgatok: hol a nagybátyámat, hol a parasztyerekeket, hol meg a libákat. Ezért az egyik karácsonyra egy nagyon szép, hófehér műbőrkötésű, aranyozott feliratú könyvet küldött ajándékba. A Pesti Napló kiadványa volt: A magyar festőművészek albuma. A kötet dedikációja így szólt: „Az én kedves művész keresztlányomnak.” 12–13 éves lehettem akkor. Orvosnak készültem, de az a könyv megváltoztatta a tervemet, úgy éreztem,

méltónak kell lennem a dedikációhoz, és a művészi pályát kell választanom. Pedig sokszor mondták, jó orvos lenne belőlem, mert érzékeny vagyok az emberi szenvedés iránt. Az érettségi előtti nyáron egyik nap édesanyám hazajött a Szent István téri piacról, és azt mondta, szó sem lehet róla, hogy a képzőművészeti főiskolára menjek. Találkozott egyik táblabíróné barátnéjával, aki elmesélte, hogy az unokahúga oda jár, és tőle tudja, hogy az egy roppant erkölcstelen hely. Meztelen férfiakat és nőket rajzolnak a növendékek, a lányok ott hamar erkölcstelenné válnak.

– *Végül hogyan sikerült meggyőzni az édesanyját?*

– A gimnázium utolsó évében megkértem, írasson be Pfeiffer Elek tanár úr főiskolai előkészítő tanfolyamára. Anyám előbb elvitte a rajzaimat Czencz János festőművészhez, akinek épp akkor volt kiállítása Szegeden. Megkérdezte a véleményét, tehetséges vagyok-e, vagy inkább orvosnak kellene taníttatnia. Czencz János úgy vélte, nagy tehetség vagyok, és írt is néhány ajánló sort. Mivel nem volt pénzünk, ezzel az ajánlólevéllel elmentünk dr. Somogyi Szilveszterhez, aki a családunk jó barátja volt. Annak idején még a kúriai bíró nagyapám vette fel őt a járásbírószágra gyakornoknak. Ezt Somogyi polgármesterként sem felejtette el. Édesanyám azt kérte tőle, támogassa a város a taníttatásomat. Somogyi elintézte az ösztöndíjat, így az előkészítő után jelentkezhettem a főiskolára. Két hétig tartott a felvételi, nagybátyám barátjának palotájában kaptam egy vendégszobát, onnan jártam be az iparművészeti akadémiára, amely abban az időben a múzeum épületében, az Üllői úton volt.

– *A főiskolai mesterei közül kiktől tanult legtöbbet, kikre emlékszik ma is szívesen?*

– A legmélyebb benyomást Simay Imre szobrászművész tette rám, aki az aktrajzot tanította. Magas, daliás, markáns, rideg és goromba ember volt. A kegyeit csak tudással lehetett meghódítani. A másik kedvencem a híres grafikus- és festőművész, Haranghy Jenő professzor lett, aki akvarellfestésre tanított. Végtelesen barátságos és aranyos ember volt. Az akadémista években rengeteget éheztem, havi 50 pengő ösztöndíjat kaptam Szeged városától, amit szegény édesanyám sírt ki Somogyi Szilveszternél. A szállásom a református kollégium ötágyas szobájában volt. Havi 25 pengőt kellett fizetnem érte. A rajzeszközök, a papír, a festékek, az ecsetek 15 pengőbe kerültek. Egész hónapra tíz pengőm maradt az élelemre.

– *Méltán volt rossz hírük a pesti művészeti főiskoláknak?*

– Pfeiffer Elek megnyugtatta édesanyámat, hogy az iparművészeti nagyon jó hírű főiskola, nem olyan erkölcstelen légkörű, mint a képzőművészeti vagy színiakadémia. Persze ez a valóságban nem egészen így volt. Egyszer nagy botrány tört ki, mert az alakrajz tantermet, amikor épp nem folyt benne oktatás, az egyik élelmes hivataloság kiadta óránként egy pengőért az ötödéveseknek. Amikor ki-tört a botrány, szigorúan zárták a termet. Azután az egymás mellé állított paravánok mögött koitáltak az ötöd-hatod éves művészképzősök. Az én csillagom Simay professzor irányításával a másodévtől kezdett emelkedni. Simay a hátam mögé állva állította be a modelleket. Később rájöttem, hogy ez nagy kitüntetés: így a leg-

szébb pózt, a legérdekesebb rövidüléseket én láthattam. Gyönyörű modelljeink voltak, köztük is a legszebb: a vörös Ilus. A róla festett képpemmel nyertem el a Székesfőváros Kereskedelmi és Iparkamarájának nagydíját. Vörös haja és hófehér bőre volt kékes árnyalatokkal. Szinte transzban voltam, amikor az aktokat festettük, mert a színek, a gyönyörű formák, vonalak egészen megrészesgítettek.

– *Diploma után a fővárosban sokkal nagyobb lehetőségei adódhattak volna, miért tért vissza mégis Szegedre?*

– Az adott szó tisztelete, az ígélet és a becsület – valószínűleg a családi hagyományok, a neveltetésem miatt – nagyon fontos volt számomra. Amikor 1936-ban a grafika tanszakon kitüntetéssel megkaptam a diplomát, úgy éreztem, kötelességem visszajönni, hiszen a szegedi polgárok adójából, a város ösztöndíjasaként tanultam. Azt gondoltam, vissza kell fizetnem a városnak, amit kaptam.

– *Amikor hazatért, milyen lehetőségek várták, milyen volt akkoriban a szegedi művészeti élet?*

– Először a főiskola grafika tanszékén készült kis temperakompozícióimat állítottam ki az ipartestület székházában rendezett nyári tárlaton. A megnyitón ott kellett állni a képek mellett, és a rendezők bemutattak a bíráló bizottságnak. Senkit sem ismertem, ezért meglepődtem, amikor a következő héten egy fiatal lány keresett a Pusztaszeri utcai házukban. Kogutowicz Károly geográfus professzornak, az egyetem dékánjának leánya volt. Arra kért, keressem fel az édesapját az egyetemen, mert beszélni szeretne velem, ugyanis ő is benne volt a bíráló bizottságban, és feltűntek neki a képeim. Amikor tiszteletemet tettem a dékáni hivatalban, Kogutowicz professzor felajánlotta, vegyem át az állami ösztöndíjjal Londonba távozó Buday Györgytől a megüresedett rajz lektorátust. Fontosnak tartotta, hogy legyen egy olyan lektor, aki jól tud rajzolni, mert a földrajz és a biológia szakos tanárok nem kaptak rajzoktatást, nem tudtak még egy táblai színes grafikont sem megtervezni. Kértem, hogy mivel otthon nincs műtermem, szeretnék az egyetemen egy üres helyiséget kapni. Az ötödik emeleten volt egy üresen álló terem, Kogutowicz professzor azt ajánlotta fel, de rögtön hozzátette, hogy az állással rendkívül csekély fizetés jár: heti két óráért negyedévenként 80 pengőt tud fizetni. Arra biztatott, mégis fogadjam el, mert központi fűtés van, hivatalsegéd takarít, ott télen is reggeltől-estig dolgozhatom. Édesanyám javaslatára végül elfogadtam az ajánlatot. Életem talán legboldogabb szakasza volt, amíg lektorként dolgoztam.

– *Milyen emlékei vannak a negyvenes évek eleji szegedi irodalmi életről?*

– Az irodalmi kapcsolataim nem voltak túl erősek, mert képzőművészet-centrikus volt a világnézetem. 1939-ben nevezték ki Szegedre művészettörténet professzornak Felvinczy Takács Zoltánt, a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum alapító igazgatóját. Addig csak széplelkű, művészetkedvelő professzorok tartottak amatőr művészettörténeti órákat. Felvinczy professzor viszont az Auditorium Maximum alatt lévő kis auditoriumban tartotta előadásait, amelyekre bárkit szívesen látott. Hamar divat lett a fantasztikus előadásait meghallgatni, tódul-

tak rájuk a grafikabarátot gyűjtők, az amatőr festők, a nagyvállalatok igazgatói, valamint a vezérkari tiszti tanfolyam hallgatói. A fiatal Baróti Dezsőtől is kiváló előadásokat hallottunk, Ortutay Gyula is Szegeden tartotta magántanári habilitációját. Sík Sándor professzor csodálatos kulturális délutánokat rendezett az Auditorium Maximumban, amelyekre a városból is nagyon sokan eljöttek. Ma is emlékszem például arra a dramatizált műsorára, amit Ráskai Leáról rendezett. Az egyik egyetemi hallgató apácaruhába öltözve, egy gyertya mellett írta a kódexet az el-sötétített teremben, miközben Sík professzor eredeti szövegeket mondatott vala-kivel.

– *Milyen képekkel jelentkezett az első kiállításokon?*

– Elsősorban színes temperáimmal és pasztellképeimmel szerepeltem. A Kálvin téri református templom körül minden szerdán és szombaton a tápai gyékényesek árultak. Valami feledhetetlenül festői volt az a piac, a népviseletbe öltözött asszonyokkal. Mindig ott üldögéltem a tábori székemen, és csináltam a vázlatokat. Sokszor Kovács Ödönne gyermekgyógyász első emeleti lakásának ablakából felülnézetből figyeltem a piacot. Amikor Szegedre kerültem, az igazi anyagi sikereimet a szegedi népviseletből vett temperáim hozták. A városháza előtt is csodálatos népművészeti központ volt, ahol népviseletbe öltözött mesterek kínálták a szegedi papucsokat és a szépen kihímezett ködmönöket. Ezek a témák nagyon foglalkoztattak akkoriban, sok kis temperaképeim született. Úgy vették a gyűjtők, mint a cukrot. Abban az időben leginkább Aba Novák Vilmos stílusa hatott rám.

– *Az elmúlt évtizedekben nemzetközi hírnévre tett szert ex librisei révén is, alapító tagjává választotta az ex libris-gyűjtők nemzetközi szervezete, és számtalan rangos díjat is kapott. Hogyan kezdett ex librisekkel foglalkozni?*

– Buday György elvitt a kisgrafika-barátok egyesületébe, amely egyébként Ortutay és Buday első köteteit is finanszírozta. A régi Hungária Szálló épületében, a magasföldszinten volt a rózsaszín terem, amelyből egy rácson keresztül az egész földszinti termet át lehetett tekinteni. A rács melletti nagy asztal körül ültek a grafikabarátotok: Kolozs Lajos, az újszegedi ládagyár tulajdonosa, Pachlauer Dezső, aki az Anna-kutat fúratta, Lusztig Imre ügyvéd, Déry Ilona, Némedi Gyula ügyvéd. Közülük Déry Ilonka állt legközelebb hozzám, akinek 150 saját ex librise volt, és vagy tízezer külföldi, amelyekhez levelezés révén jutott. Jómagam nem készültem ex libris művésznek, bár a grafika tanszakon minden grafikai technikát megtanultunk. Bennem mindig a festő dolgozott, az alakrajzot is ezért szerettem. Ha a grafikabarátotok kértek, akkor néha-néha készítettem egy-egy ex librist, de elsősorban mindig festőnek tartottam magam. A grafikabarátotokon keresztül később éppúgy bekerültem a nemzetközi légkörbe, mint Buday György.

– *Hogyan emlékszik a háború végét követő időszakra?*

– Addig úgy éreztem, egy aranylevelekből készült láthatatlan babérkoszorút hordok a fejemen. Az országot előzőnlő marxizmus lassanként letépkedte erről a koszorúról az aranyleveleket. Az igaz értékek és az eredeti világnézetem alapján élttem, s ezzel nem lehetett érvényesülni a marxista világban. Borzasztó nagy vesz-

teségem volt, hogy Kogutowicz professzorék elmenekültek Szegedről. Szerencsére utóda, Princz Gyula professor – aki az egyik utolsó nagy magyar felfedezőként az Almásy grófok kíséretében a Tien San hegység ismeretlen területeit térképezte fel – feleségével együtt nagyon megszeretett. Az orosz megszállás idején a mai Sajtóházban pezsgő művészeti élet zajlott. Az orosz városparancsnok egy rendkívül művelt színészből lett ezredes volt, aki nagyon barátságosan bánt velünk. Jó légkör alakult ki, azt hittük, itt az Eldorádó. A művészklubban esténként összegyűlt a szegedi professzori kar, a városi katonai vezérkar, a színészek – ott volt például Somlay Artúr is – és szinte valamennyi jelentős szegedi képzőművész. Az ezredes elhitette velünk: azt szeretnék, hogy felszabaduljunk a német nyomás alól, és a magyar kultúra felvirágozzék. Ez 1944 végén–1945 elején nagyon jó érzést keltett bennünk, mert a németeket nem szerettük, hiszen az SS-ek házról-házra jártak és elvitték a barátainkat. A klubban Balázs Béla kedélyesen, szellemesen csevegett velünk a marxizmusról, amit egyáltalán nem éreztünk akkoriban fenyegető eszmének.

– *Ezután jött a Rákosi-korszak...*

– A varázslatos légkör hamar elmúlt. Még Pálffy főispán idején az egyetemi állásom megtartásával kineveztek tanárnak az iparitanonc iskolába. Minden tanév kezdetén Szent Kozma és Szent Domján zászlaja alatt elmentünk a diákokkal a Fogadalmi templomba, ahol meghallgattuk a szentbeszédet, és csak utána kezdődött a tanítás. A fordulat évében a tanévnyitón közölték, hogy nem lesz szentbeszéd. Akkor még nem értettem meg, hogy ezzel elkezdődik valami. Húsvét előtt felháborodva mondták a gyerekek, nem tartjuk meg a nagyhetet, és egész héten dolgozniuk kell. Politikával nem foglalkoztam, nem értettem, mi történik körülöttünk, ezért azt mondtam a tanítványaimnak: kizárt dolog, hogy a legnagyobb keresztény ünnepet ne tartsuk meg. Mindez fülébe jutott Klein Frigyes ideológiatanárnak is, aki feljelentett, hogy államellenes propagandát folytatok az óráimon. Az ünnep után kivettek az iskolából, azzal, hogy semmilyen állami állást nem foglalhatok el. Maradt az egyetemi munkám. Néhány nap múlva magához kéretett Trencsényi-Waldapfel Imre, az egyetem rektora, aki már olvasta a minisztériumban a jelentést. Megkérdezte, miért szorgalmaztam a nagyhetet megtartását, és miért kellett pártfogásba vennem az egyik iskolai értekezleten az absztrakt művészetet. Tudhattam volna, hogy most más világot élünk. Azt válaszoltam, hozzám nem jutott el ennek a szele. Én református vagyok, istenhitben nevelkedtem, és nagyon furcsának találom a vallásellenes dolgokat. Az absztrakt művészekről pedig azt gondolom, nem szabad üldözni őket, mert olyanok, mint a gyerekek, amikor játszanak, kutatnak valami után. Trencsényi közbevetette: a marxisták szerint az absztrakt művészet nem vezet sehová. Erre azt feleltem: meg kell járni minden zsákutcát ahhoz, hogy megtudjuk állapítani, valóban zsákutca-e. A beszélgetésünk végén kezdet csókolt, azt ígérte, amíg ő az egyetem rektora, addig engem senki el nem mozdíthat. A műtermemet és a heti négy órát továbbra is megtarthatom. Azokban az években a művészeti dolgozók szakszervezetének szegedi titkáráként is dolgoztam. Néhány év múlva, 1952-ben Vinkler László adjunktust

keresett maga mellé a Szegedi Pedagógiai Főiskola Rajz és Művészettörténeti tanszékére. A kinevezésemhez arra volt szükség, hogy a szakszervezet támogasson, és kijelentse, már ideológiailag is megértem a feladatra. Mivel nagyon elégedettek voltak a szakszervezeti vezetők a díjtalanul végzett munkámmal, egy kitüntetésekkel feldíszített vezető pártember jött le Budapestről, és egy állami kocsival elvitt Ágoston György főigazgatóhoz, akiről tudtam, hogy nagy marxista lett, de valamikor szerzetesnek készült. Miután a budapesti elvtárs tárgyalt Ágostonnal, a főigazgató engem is fogadott. Azt mondta, nagyon boldog, hogy náluk fogok dolgozni, mert Trencsényi-Waldapfel professzor gyönyörűen nyilatkozott a szak tudásomról. Csak ígérjem meg, hogy a marxizmusban is előre fogok haladni. Azt feleltem, egészen az agyaglábú aranybálvány próbatételéig. Ágoston pontosan értette a bibliai utalást: mindenben részt veszek, ami a hazám javát szolgálja, de abban, ami a keresztény etikámmal ellenkezik, már nem.

– *A forradalom után miért távolították el a főiskoláról?*

– Keresztény világnézetem miatt fokoztak le és helyeztek át 1957-ben a Háman Kató Általános Iskolába. Az arany babérkoszorúból ekkorra már semmi sem maradt.

– *Mit profitált az általános iskolai tanításból?*

– Eleinte borzasztó nehéz volt megszoknom, hogy nem egyetemistákhoz kell szólnom. Meg kellett találnom a megfelelő nyelvezetet. Azután már nagyon élveztem a tanítást, az iskolánk díjakat nyert, tanítványaim közül ma többen országos hírű művészek. Később, amikor a Tömörkény gimnáziumba kerültem, nekem kellett elkészítenem a 14–18 éves korosztály művészeti gimnáziumi oktatásának módszertanát. Ezt nem tudtam volna olyan jól megcsinálni, ha nem lett volna az a tapasztalat, amit a megelőző korosztály oktatása során szereztem.

– *Az elmúlt évtizedekben számos egyéni kiállítással aratott sikert, több rangos hazai és külföldi díj, kitüntetés fémjelezte művészetét. Mit jelentett Önnek a legutóbbi elismerés, Szeged város díszpolgári címe?*

– A kitüntetés előtt nem sokkal talán egy még nagyobb élményben volt részem, amikor tavaly ősszel Kass János – akit az ország legjobb grafikusművészeinek tartok – meghívott a saját galériájába kiállítani, és ezzel magával egyenrangú művésznek ismert el. A szegedi polgárelvet reprezentánsaként köszöntött, és a grafikusművészetemmel is elégedett lehetett, mert élvezettel válogatott a munkáimból. Kass János elismerése volt számomra az első nagy elégtétel, a díszpolgári cím pedig – amelynek első birtokosa gróf Széchenyi István volt – óriási társadalmi megbecsülést jelent.

Hollósi Zoltán